

Els valors del patrimoni paisatgístic

Pere Sala i Martí

Director de l'Observatori del Paisatge de la Generalitat de Catalunya

És un enorme plaer participar avui d'aquestes reflexions, d'aquestes propostes que s'estan fent en aquesta jornada. Agraeixo a la Societat Catalana de Geografia i la Diputació de Barcelona que m'hagin invitat aquí, a Manresa, en aquesta jornada.

Jo parlaré d'un dels motors del desenvolupament local del qual s'està debatent: el paisatge, que és allò a què ens dediquem des de l'Observatori. Un paisatge que és viu, que és dinàmic, que està en contínua transformació i que ha de ser entès com un patrimoni, i com a tal les polítiques públiques, totes –per tant no només de les patrimonials–, han d'actuar en conseqüència. La nostra aportació com a Observatori en aquesta jornada parteix de l'experiència en els últims tretze anys, de la nostra relació amb la Generalitat, amb institucions, amb universitats, amb ajuntaments, amb entitats diverses del país en aplicar la Llei del paisatge, la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge a Catalunya, i el Conveni europeu, aprovat l'any 2000, que li fa de paraigua.

Amb la idea que tots els paisatges són culturals, en tant que són el resultat d'una actuació mil·lenària (té molt més sentit això en un continent com Europa i en un país com el nostre, com Catalunya). I volia començar precisament recordant que –a diferència d'altres convenis anteriors, que se centren exclusivament o en la protecció del patrimoni cultural, material, immaterial o bé en la conservació de la natura– en aquest conveni es fusionen per primera vegada els conceptes de patrimoni cultural i patrimoni natural, en una visió integral que és la de paisatge. Perquè de la interacció natura i cultura en diem paisatge. I a més a més s'introdueix la dimensió social del paisatge, ja que el conveni –i això vol dir els estats que l'han ratificat, que ja són 38 en el marc de Consell d'Europa– considera el paisatge com un element fonamental per al benestar social, individual i col·lectiu, i això és realment molt important.

Sobretot posant el focus –com ja s'ha anat parlant– en els paisatges que en diem de la vida quotidiana, els paisatges ordinaris, els paisatges que vivim diàriament, no aquells paisatges excepcionals –que evidentment requereixen els seus instruments i eines de gestió per la seva vàlua ecològica, escènica, etc.– sinó els paisatges que vivim quan sortim de casa, quan anem a treballar, quan portem

la mainada a l'escola, etc. Perquè aquests paisatges, com sabem, també tenen elements patrimonials que són molt interessants. Per tant –i això ho ha explicat molt bé l'exdirector de l'Observatori, en Joan Nogué– són paisatges que estan al marge de l'imaginari col·lectiu. No són aquells paisatges –com deien abans la Rosa Serra i l'Ignasi Aldomà– del Pedraforca, el Montserrat, etc.; no, no. Són els paisatges reals de Catalunya, que a vegades no els valorem prou, però que tenen enormes valors i que de mica en mica, doncs, van emergint i des de l'Observatori és la tasca que ens pertoca.

El paisatge ens sembla que avui aporta a la visió del patrimoni aquesta visió global, com deia abans, que ve del Conveni europeu. Que no separa la dimensió natural de la cultural. No és una suma d'elements, és una interacció. I que, a més a més, permet entendre un element patrimonial –estigui o no catalogat, i això és molt important– no com un artefacte aïllat, sinó com a peces d'un conjunt. Una *banqueta* arbrada de les Terres de Lleida té valor en tant que conjunt i en tant que forma part d'un paisatge determinat, no per si sola. I com això, les tines –que abans ens ensenyava en Jaume Salvat– igual: una tina té valor com a tal, però especialment té valor pel lloc on es troba, pel context que l'ha format històricament, pel paisatge del qual forma part i amb els elements que interactua.

Per altra banda, constatem com cada vegada més avancem cap a uns conceptes de patrimoni i de paisatge més democràtics, més participats, més plurals, amb responsabilitats compartides. En què els actors ja no són només tècnics en la matèria, especialistes que diuen si això és patrimoni o no –que també– sinó que ja és cada vegada més la pròpia societat que, per motius ben diversos, decideixen en un cert moment donar un valor determinat a un element, a un conjunt, a un artefacte, ja sigui natural o sigui cultural o, en definitiva, a un paisatge. I aquesta dimensió patrimonial del paisatge –i això és molt important també per la jornada d'avui– ens proporciona informació molt rellevant per la seva futura planificació i gestió, pel desenvolupament econòmic local i, a més a més, és una important via de sensibilització ciutadana i de conscienciació.

Jo mostraré quatre iniciatives, quatre experiències en les quals hem estat involucrats des de l'Observatori, que parteixen d'aquesta visió global del paisatge, que ens plantegen la idea de patrimoni des d'aquesta visió oberta i compromesa des de les polítiques públiques, i per tant pel desenvolupament local. I a més a més, eines que ens aporten coneixement del territori, coneixement del paisatge des d'una dimensió col·lectiva, i aquest coneixement és molt útil tant per estratègies de desenvolupament com per a la pròpia conscienciació.

La primera de les experiències són els catàlegs del paisatge. Els catàlegs els vam elaborar per encàrrec del Departament de Territori i Sostenibilitat, complint amb la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge. S'han elaborat amb les universitats públiques –Josep Oliveras i el seu equip de la URV van col·laborar en diversos d'aquests catàlegs juntament amb les altres universitats públiques de Catalunya– buscant sempre la interdisciplinarietat: una mirada polièdrica, una mirada interdisciplinària a un concepte que és polièdric, com és

el concepte de paisatge. Per tant, des de la geografia, l'arquitectura, la biologia, les ciències ambientals, l'agronomia, la història, etc. S'han fet set catàlegs perquè corresponen als set àmbits de planificació territorial. Des de fa pocs anys hi ha un vuitè àmbit, el Penedès, i per tant, en aquests moment, tot i que ja hem cobert tot el territori, per encàrrec del Departament estem elaborant el catàleg del Penedès, amb algunes innovacions que ara no vénen al cas. Els catàlegs són eines que ens permeten i ens han permès conèixer els paisatges; tots els paisatges, no només els paisatges rurals o naturals, sinó també els de perifèria, els turístics, els de costa, els urbans, els metropolitans... Tots els paisatges, els que ens agraden i els que no ens agraden, els de més valor i els de menys valor. I aquest coneixement és necessari abans d'aplicar qualsevol política o qualsevol projecte per introduir els objectius de qualitat paisatgística, introduir el paisatge en la planificació territorial i, a més a més, són unes eines cada vegada més rellevants per polítiques sectorials, des d'estratègies turístiques (perquè el paisatge és un recurs de primer ordre per al turisme), estratègies culturals, educació en el paisatge, desenvolupament local, etc.

Voldria destacar quatre aspectes. El primer és que s'ha fet un esforç important d'identificació i cartografia de valors en el paisatge. Valors ecològics, històrics, estètics, d'ús social, simbòlics, identitaris i productius. Aquí estem parlant d'una dimensió també subjectiva i per tant aquí entren les emocions, els sentiments i molts d'aquests elements intangibles que també s'han comentat. Uns valors que s'han definit de baix cap a dalt, i per tant amb les persones que viuen als territoris, i també de dalt cap a baix amb una visió de conjunt i uns valors que tenen una dimensió cultural i patrimonial en tant que són atribuïts per població sota uns patrons culturals i socials determinats.

Una segona lliçó que hem après és que tots els territoris tenen el seu caràcter, és a dir, aquells trets que el fan diferent dels altres. I aquesta idea és molt important de cara a la feina que estem fent, de cara als catàlegs i per altres feines. Aquest caràcter del paisatge, és a dir, són els elements que li donen identitat, que li donen personalitat, siguin naturals o siguin culturals i la interacció entre ells. Però no vol dir que un caràcter pugui ser millor que un altre, sinó simplement són caràcters diferents, i per tant això potencia o obre la porta a polítiques de singularització, etc., per a cada lloc. Un caràcter que no és estàtic, sinó que sempre està en constant evolució. Són paisatges que lleguem però que alhora anem construint, els anem transformant, els anem injectant contemporaneïtat i per tant ens els mirem, els interpretem com un patrimoni des del present. I aquest caràcter de cada lloc s'hauria de tenir molt en compte i contemplar-lo prèviament abans de qualsevol actuació pública.

La tercera consideració és que, per primer cop, a partir d'aquesta feina s'obté un mapa, que és el mapa dels 134 caràcters, 134 paisatges o tècnicament 134 unitats de paisatge. Evidencien la diversitat –ho intuïm–, la riquesa de paisatges que té Catalunya. El Pla de Bages té un caràcter diferent a la Conca Salina, diferent al Moianès, diferent al Lluçanès, etc.: als 133 caràcters restants. Són àmbits de comprensió i de descripció d'aquests paisatges i de la seva identitat

d'aquest caràcter, però no només, i això és l'important, sinó que s'estan convertint, cada vegada més, en àmbits, en peces territorials bàsiques on aplicar polítiques concretes des d'un punt de vista urbanístic, però també des d'un punt de vista patrimonial, turístic. És un mapa de diversitat de paisatges que pot tenir una traducció, em sembla que molt potent, a nivell de diversitat d'estratègies turístiques, també.

I una altra cosa és que les polítiques innovadores ens sembla que serien aquelles que no es basen només en la diferenciació extrema entre uns paisatges que es consideren més excel·lents i uns que no ho són tant, i per tant ens agraden més o menys i amb més valors o no, sinó les que atenguessin tots els paisatges. Es pot apostar per determinats paisatges amb un interès patrimonial concret, però sense oblidar la resta de paisatges que té el país i que també han de ser objecte de gestió. Exemples com el Priorat –que ja ha sortit abans– obren molt la porta a això, i a més que és candidat a Patrimoni de la Humanitat. Al Priorat probablement no hi ha uns elements que, per si sols, es consideri que siguin excepcionals. Però en canvi la suma i la interacció d'una sèrie d'elements interessantíssims, que estan passant, que hi ha i que reuneix el Priorat des d'un punt de vista de paisatge, i el fet que la societat adopti la idea de paisatge com un motor de futur de desenvolupament d'aquest territori fa que aquest conjunt sigui l'excepcional. No estic dient ara que a tot arreu hi hagi d'haver candidatures Unesco, el que estic explicant és que la idea d'excepcionalitat és important que s'entengui des d'aquesta visió de conjunt.

Segon exemple que volia mostrar. Aquesta iniciativa, que es diu PAHISCAT (Paisatge Històric de Catalunya), que és un projecte d'estudi d'evolució històrica del paisatge que interpreta i suma capes i capes d'història que conformen els paisatges contemporanis. Això es va fer amb la Universitat de Lleida, amb el professor Jordi Bolòs, del departament d'Història. S'ha aplicat a quatre paisatges, després s'ha incorporat el Priorat per reforç a aquesta candidatura. Una particularitat que té és que no persegueix tant conèixer per conèixer les traces del passat que són presents encara en els paisatges d'avui. Per exemple, cartografiant –a l'horta de Pinyana, als Terraprimers d'Empordà, a la vall Cerdana...– traçats actuals (camins, carreteres...) que sembla tenen origen en època romana. La importància no és tant conèixer-ho –que sí que ho és– sinó també com aplicar-ho en l'àmbit de les polítiques públiques, sobretot polítiques territorials, polítiques urbanístiques, polítiques educatives, turística, etc. És saber que estem recorrent uns carrers, uns camins, unes carreteres, que tenen moltes vegades més de mil anys d'història.

Això són metodologies que al món anglosaxó fa temps que estan desenvolupant i que a Catalunya s'han pogut fer de moment aquestes quatre unitats de paisatge i a la comarca del Priorat. Per tant, no és tant només identificar, estudiar, datar, cartografiar les traces del passat que són visibles en el paisatge sinó sobretot ajudar a donar pautes pel plantejament, donar pautes per estratègies de desenvolupament o simplement com a informació molt poderosa de cara a la sensibilització per entendre la història del nostre territori i la memòria d'aquest

territori. Posa de relleu valors patrimonials que hem de conèixer i que s'han de saber gestionar: estructures parcel·làries mil·lenàries, xarxes de camins, xarxes viàries d'arrel històrica, feixes centenàries, conjunts de sèquies, de canals històrics, estructures d'assentaments de masos, pobles o edificis seculars, estructures agrícoles com les comes o les parellades, que moltes vegades, no es protegiran ni estan protegides, ni es protegiran en els protocols habituals de catalogació, ni com a BCINS (Béns Culturals d'Interès Nacional) ni com a BCILS (Béns Culturals d'Interès Local), però no per això no tenen interès, i no formen part de la memòria d'aquest territori i no els hem de tenir en compte. I per tant han de formar part de la gestió quotidiana, sigui quina sigui la gestió quotidiana d'aquest territori. Aquest és un tema que ens sembla important: PAHISCAT reivindica el valor patrimonial del paisatge i la importància de tenir-lo present en l'àmbit de les polítiques públiques. I posa sobre la taula un altre debat, que és el debat de protecció, gestió i ordenació. Tots aquests elements s'han de protegir? Si no els protegim es poden malmetre o poden desaparèixer, però tampoc ho podem protegir tot. I ens sembla que no s'ha de protegir tot. El repte potser no és tant la protecció en el sentit clàssic, sinó buscar noves fórmules d'aquest tipus, ampliant informació de base, considerant tots aquests processos de patrimonialització que comentàvem abans, que provenen de la societat civil, a l'hora de buscar noves vies per poder gestionar i poder mantenir uns valors sense necessitat de protegir-los en el sentit estricte i convencional, que és el que moltes vegades tenim.

També observem altres indrets on, cada vegada més, en aquest procés de patrimonialització es posen en valor, infraestructures producte de l'activitat econòmica que fins i tot en algun moment havien tingut un cert rebuig o recel per part de la societat i que avui comencen a tenir significat per a la població. Fins i tot passen a ser considerades elements d'identitat per una població determinada. Es va fer un referèndum a Sant Adrià de Besòs per si mantenien o no les tres xemeneies. Estem preparant de cara a la tardor, amb diverses associacions i entitats del Pirineu, un seminari de dos dies sobre els paisatges de la hidroelèctrica, amb tota l'evolució que ha tingut la imatge, el significat i el desenvolupament en aquelles zones. Són exemples de paisatges que passen a ser patrimoni, a poc a poc, perquè són patrimonialitzats per la societat i construïts a partir del vincle, aquest vincle quotidià, aquest vincle d'experiència entre les persones i el lloc.

Tercer exemple que volia mostrar. Un mapa que forma part d'una iniciativa transfronterera a la Cerdanya.¹ Quan vam acabar el catàleg de l'Alt Pirineu i Aran ens van venir a trobar l'alcalde de Llivia i el regidor de turisme i medi ambient i ens van dir: s'ha acabat el catàleg de l'Alt Pirineu i Aran, s'ha aprovat per part de la Generalitat. Aquest catàleg defineix uns objectius de qualitat, unes propostes de futur, uns projectes i ens afecta perquè és un territori de l'Alt Pirineu i Aran. Però al mateix temps estem envoltants per un altre territori

1. http://www.catpaisatge.net/docs/CERDANYA_17Gener2017.pdf

que té una carta de paisatge del Parc Natural Regional dels Pirineus Catalans, tenen el seu atlas de paisatge del Languedoc-Rosselló que seria l'equivalent més o menys als catàlegs de paisatge i ens envolta. No ens podríem posar tots d'acord? I neix aquesta idea de projecte de pla de paisatge transfronterer. Perquè el paisatge és el mateix. Hi passa una frontera que ve del tractat dels Pirineus, però aquí hi ha unes dinàmiques històriques, socioeconòmiques i a més a més, comparteix el riu, comparteix les muntanyes, comparteix la cosa cerdana. Comparteix un munt de valors, de dinàmiques, de problemàtiques, de potencials, d'oportunitats a banda i banda de la frontera. Doncs, per què no ho treballem conjuntament? I un dels elements que vam pensar que podia servir per remirar, per redescobrir, per repensar aquest territori des d'una visió més transfronterera i que a més a més pogués servir per la dinamització territorial i la creació de noves oportunitats va ser fer un mapa. Un mapa que fes emergir els valors d'aquest lloc i propostes de cara al futur. Un mapa que vam intentar fer de manera participada, amb entitats, amb persones que van col·laborar, amb ajuntaments, ajuntament per ajuntament... És un mapa on hi ha la Cerdanya nord i la Cerdanya sud, i per tant el territori transfronterer al complet i, per tant, el paisatge com a tal.

Voldria destacar dos peculiaritats: la primera és que fa emergir més de mil llocs a través d'aquest treball que s'ha anat fent ajuntament per ajuntament. S'han identificat més de 42 elements i conjunts de tipologies: elements urbans, periurbans, el mas cerdà, els rius, miradors, panoràmiques, valors patrimonials, etc. Per tant, s'ha intentat fer emergir un patrimoni quotidià, que és allà però que sovint no es veu. Les persones que han participat, les entitats, els ajuntaments, han identificat places, pletes, un bosc madur, una cinglera, un descampat, una font, un tram de riu, llocs des d'on contemplen el paisatge (hi ha un element vivencial important), llocs que a vegades poden ser inversemblants. I tots aquests valors que han anat emergint en la seva valoració no han tingut tant de pes factors històrics o artístics o ecològics, sinó que han tingut més pes la memòria personal, les experiències viscudes o la vinculació dels llocs amb les generacions que hi han viscut. Per tant, s'ha intentat assajar un mapa, treballant amb els ajuntaments, de pedagogia activa, amb noves formes de patrimonialització i que a més a més hagi intentat incrementar aquesta consciència ciutadana. No només identifica llocs, sinó que treballa, plasma objectius i projectes pel territori, és a dir: masos cerdans a protegir, a conservar, estructures centenàries –algunes mil·lenàries, com la cosa cerdana– que s'han de promoure. Fons escènics que la gent percep com a elements de referència, com a fites de referència en el territori. Miradors que cal potenciar, etc. Des de l'Observatori potenciem, col·laborem en totes aquestes iniciatives que intenten aportar des de la població, des dels agents el coneixement i el reconeixement dels valors del lloc. Com una via per reforçar, per prendre consciència, per generar autoestima i en el fons per generar model territorial i desenvolupament.

I acabo, amb una última experiència que és una iniciativa que reflecteix noves formes d'aproximació al territori. D'aproximació, d'interacció, de gestió en el

territori, en el patrimoni més enllà de les més oficials o les més vinculades a la planificació. En els últims anys, per un motiu o per un altre, ha anat creixent el valor de les societats més col·laboratives, de gestió col·lectiva del patrimoni que es val de la proximitat, de la quotidianitat, de l'experiència quotidiana, del contacte directe amb el territori. I un exemple d'això és Wikipedra. El Wikipedra és una base de dades col·laborativa sobre construccions de pedra seca. Va començar amb barraques de pedra seca i ara ja són construccions d'altre tipus. Això és un treball que estan fent entitats i voluntaris, no ho està fent l'Observatori; nosaltres només hem aportat el portal. S'han identificat i s'estan identificant barraques, de moment, a 39 de les 42 comarques de Catalunya. En cinc anys de funcionament ja hi ha 16.000 barraques. Saben quina és la comarca amb més barraques inventariades a Wikipedra? El Bages. I a més a més amb diferència respecte la segona. Ara per ara al Bages n'hi ha unes 3.100, aproximadament, d'inventariades (no vol dir que siguin totes les que hi ha, sinó les que hi ha inventariades) i després la següent és l'Alt Camp amb 2.200 i el Baix Penedès amb 1.200: gairebé de mil en mil. En total 16.000. I això és gràcies (i ho hem d'agrair com a Observatori) a totes les entitats que participen arreu de Catalunya; en el cas del Bages entitats com el Centre d'Estudis del Bages, l'Escola Agrària de Manresa, l'Escola Pompeu Fabra del Pont de Vilomara..., que són algunes de les entitats que més estan treballant. Només a Manresa n'hi ha 367, anant cap a 400.

Aquest és un treball col·lectiu d'anar posant en valor aquest territori i aquest patrimoni: els paisatges de la pedra seca, un patrimoni comú a molts punts de Catalunya. Aquesta informació es pot despenjar a través d'una app feta amb un projecte en col·laboració amb ADRINOC (Associació per al Desenvolupament Rural Integral), que és un grup d'acció local. Podem anar qualsevol de nosaltres sobre el territori i inventariar, catalogar, descriure, dibuixar i penjar-ho. I després hi ha una entitat, que és Drac Verd, de Sitges, que valida tota aquesta informació. No ho hem directament des de l'Observatori sinó que ho fa una entitat, per tant, és un treball col·laboratiu, és un treball des de la societat civil, a partir del coneixement que té la gent del seu territori i del patrimoni. Una manera de posar-lo en valor. Barraques, construccions relacionades amb l'aigua, forns de calç... Aquesta informació, de mica en mica, es comença a utilitzar en els departaments (Cultura, Agricultura...), per la Diputació de Barcelona o, per exemple, per editorials privades que fan mapes i que ja comencen a incorporar-la. Per tant s'estan produint unes sinergies per si soles. És un projecte viu i que va creixent de mica en mica. A més a més, lligat al projecte de la Cerdanya, també s'ha ampliat l'àmbit cap a la zona, no només de la Cerdanya, sinó també cap al Capcir i el Conflent, per interès del Parc Natural Regional dels Pirineus Catalans.

Per tant, és un projecte d'intercanvi de coneixement, un projecte d'aquests que generen confiança, de reciprocitat, de cooperació entre persones. A partir d'un patrimoni que és comú –aquí molt present– com són els paisatges de la

pedra seca. És una demostració també que amb projectes com aquest és possible visualitzar valors latents del paisatge als quals sovint des de les institucions o no s'hi arriba, o no es coneix tant, o no es pot fer. Imaginem-nos que un Departament hagués de pagar tot aquest inventari. En canvi aquí tenim un exemple magnífic de col·laboració ciutadana per aportar coneixement, que és un coneixement molt vàlid i rigorós i que forma part del patrimoni comú de tots. A més a més, el fet que sigui col·laboratiu i cooperatiu ens plau encara més.

I per acabar, vull esmentar que hi ha altres iniciatives que reforcen aquesta dimensió patrimonial del paisatge, que des de l'Observatori estem promovent, que ajuden a orientar administració, entitats i ciutadanes com per exemple aquests dossiers. Són dossiers que, o bé perquè s'ha suggerit des de la pròpia societat civil, des d'entitats, o bé perquè s'ha anat identificant el tema a mesura que anàvem treballant amb els catàlegs o amb altres aspectes, hem anat treballant amb més profunditat. Paisatges industrials, paisatges sonors, paisatges de la pedra seca, jardins, arbres monumentals i singulars i ara estem treballant un altre dossier que es dirà "Els últims paisatges" que anirà lligat amb paisatges i patrimoni funerari (cementiris, etc.).

Des de l'educació també ens hem apropat a aquesta dimensió patrimonial i també a través de diferents seminaris: paisatge i patrimoni industrial; paisatge, patrimoni i aigua; paisatges ordinaris, patrimoni i societat civil; pedra seca... que han donat lloc a diversos llibres. D'entre aquests ens sembla molt interessant *Paisatge, desenvolupament rural i ciutadania*, que és un recull d'iniciatives sobre com des de la societat civil s'està promovent la gestió dels patrimonis rurals.

Hi ha un últim projecte que és l'arxiu d'imatges que hem creat des de l'Observatori. Inicialment era un arxiu d'ús intern amb imatges –totes catalogades– que els tècnics de l'Observatori anàvem fent per als diversos treballs, però al final vam pensar que aquest arxiu podia ser molt interessant que s'obris, perquè tenia un gran potencial. I per tant, qualsevol persona pot entrar i agafar fotografies per a l'ús que consideri més oportú, però alhora també poden penjar fotografies seves. En aquest arxiu d'imatges estem col·laborant ara amb escoles de fotografia, amb alguns màsters universitaris, etc., per anar omplint-lo i fent circular imatge, que és el que volem. Creuar mirades des dels tècnics, des de la ciutadania, des dels professionals de la fotografia, des dels estudiants, des de fotògrafs amateurs... En el fons creuar fotografies, fer circular fotografies i compartir fotografia de paisatge. Per tant, els invito que hi entrin.²

I amb això acabo. Gràcies.

2. <http://arxiu.catpaisatge.net/>